

Сол БЕЛЛОУ

МЕМУАРИ МОСБІ

ОПОВІДАННЯ

З англійської переклав Дмитро КОСТЕНКО

Птахи, щебечучи, полетіли геть. Фюїть-фюїть, цвірінь-цвірінь! Усе достоту так, як описано в природознавчих книжках. Лише людина — *нерозумна людина* — вчувала безневинність у тому щебеті, насправді сповненому незглибної агресивності. Ми відчуваємо безневинність в усьому — бо самі ми безмежно гріховні. Так, безмежно!

Трохи перепочивши після обіду, містер Вілліс Мосбі задивився вниз, туди, де під горою розляглося містечко Оахака. О цій порі усі тамтешні мешканці, довговолосі, чорняві, з різко окресленими вустами індіанці, чию прадавню красу увічнив Ейзенштейн у своїй картині «Хай живе Мексика», куняли по домівках. Містер Мосбі — а власне, *доктор* Мосбі, бо був він особою мислячою, освіченою, коли не сказати більше: людиною глибокого розуму, — багато чого зробив у житті, але й припустився багатьох таких чудернацьких помилок, яких тільки могла припуститися людина у двадцятому столітті. Тепер тут, в Оахаці, він

Перекладено за виданням: Saul Bellow. *Mosby's Memoirs and Other Stories*. Penguin Books, Harmondsworth, 1971.

© Дмитро Костенко, 1993, переклад українською мовою.

Сол Беллоу (нар. 1915 р.) — визначний американський письменник, лауреат Нобелівської (1976) та багатьох національних літературних премій, автор кільканадцяти романів і повістей, численних оповідань і п'єс. Американська критика вважає Беллоу одним із найталановитіших письменників свого покоління.

1991 року «Всесвіт» (№ 6—8) познайомив українського читача з одним із основних творів Сола Беллоу — романом «Гендерсон — повелитель дощу» (1959). Нині пропонуємо вашій увазі заголовне оповідання — чи то маленьку повість — із збірника «Мемуари Мосбі та інші оповідання», вперше опублікованого 1967 р.

писав мемуари. За це йому навіть виплачували гроші, з фонду Гугенгайма. То чого б і не пописати?

З гори збігали куці бугенвілії, довкола кружляли колібрі. Вілліса Мосбі аж млоїло від усього того барвистого розмаю й гострих пахощів. Навколишнє буяння здавалось йому небезпечним, навіть смертельно загрозливим. Можливо, за обідом він випив забагато мескалю — того міцного мексиканського зілля — та пива, але тепер йому ввижалось, ніби червоно-зелена краса природи ховає під собою товстий шар чогось чорного та сумного, як ото дзеркало, коли подивитися на нього ззаду.

Мосбі почувався негарзд. Зуби в нього росли щільними рядами і від того м'язи щелеп випирали крізь гарно засмаглу немолоду шкіру. Прямий погляд блакитних очей був дещо страдницький, розумний і недовірливий водночас; своє і досі густе волосся Мосбі зачісував на прямий проділ; між бровами, під носом та на потилиці вирізалися глибокі вертикальні борозни.

Настала пора підпустити в мемуари трохи гумору. Досі лягло багато дечого: протестантська родина в Міссурі; батько, вдатний будівельник; школа, університет штату; стипендія Родса; приятелі-інтелектуали; бесіди з професором Колінгвудом; міркування про Британську імперію та потужність її творчої думки; власне неправовірне тлумачення Джона Локка; робота на газетний концерт Вільяма Рендолфа Герста в Іспанії; думки про генерала Франко як особистість; друзі-радикали в Нью-Йорку; робота в Управлінні стратегічних служб під час війни; критика обмеженого світогляду Франкліна Рузвельта; ревізування теорій Конта, Прудона та Маркса...

Поки що не багато смішного. А тисячі студентів, та й не лише студентів, скажуть: «Мосбі мав неабияке почуття гумору», і розповідатимуть своїм дітям про «того Мосбі з УСС», або ж про «Вілліса Мосбі, від чиїх історій можна зо сміху вмерти — ми з ним були разом у Толедо під час звитяги в Алькасарі». І додадуть: «Ніколи не забуду, як Мосбі описував Гарольда Ласкі... чи Гітлера, чи політичні судові процеси в Росії, чи наш Верховний суд».

Отож, настав час писати про щось у такому дусі. Хвилину поміркувавши, Мосбі зібрався з думками. Дивлячись на рясний цвіт бугенвілій, що нависав над дахом, він аж ніби з тугою пригадував голі бескиди Сьєрра-Мадре. Котедж, у якому мешкав доктор Мосбі, стояв трохи нижче від головного корпусу готелю. Зараз з готельного бару принесуть льоду, він охолодить свій мескаль — теплим цей напій мав нудотний присмак, — і почне писати про тих численних видатних людей, з якими знався в Парижі 1947 року. Був він знайомий з графом де ля Мін-Креве, який дав притулок громадянину світу Гері Девісові, коли той привселюдно спалив свого американського паспорта. Знав і містера Джуліана Гакслі з ЮНЕСКО. З Леві-Стросом дискутував про теорію суспільства; щоправда, на обід Леві-Строс його так і не запросив — довелося перекусити з ним просто в Музеї людини. А от Сартр не йшов на контакти, вважаючи, що кожний американець, за винятком хіба негрів, — це таємний агент. Сам же Мосбі підозрював усіх росіян, що перебували за кордоном, у співробітництві з ГПУ. Він добре знав французьку мову, вільно говорив іспанською, непогано — німецькою. Однак французи не вміють при розмові з іноземцем визначити його походження. Це — прокляття, яке лежить на Старому Світі. Над ним тяжіє гравітаційне поле традицій, тож, аби вирватись із нього, світлі уми повинні подвоювати там свої зусилля. Лише небагатьом випадало колись злетіти. Щоб полишити внизу Декарта, позбутися політичних анахронізмів — «ліві», «праві», «центристи», — які живуть аж із 1789 року. Для Мосбі ці французи були занадто банальні. Він для французів був худий і статечний чоловік, стриманий, елегантний, добре вдягнений, з випещеним обличчям, ясними очима, вольовим носом і гарним ротом, по-мужньому виразними рисами обличчя. *Un type sec*¹.

Обидві сторони — цебто й Мосбі, й французи — склали цілком певне ставлення одна до одної. І обидві, як він тепер починав розуміти, помилялися. Можливо, навіть рівновіддалені від істини, вони перебували по протилежні боки від неї. Однак французи виявилися в гіршому становищі, бо помилялися всі гуртом. Мін-Креве, пригадав Мосбі, принаймні справляв враження *особистості*.

¹ Сухий (строгий) тип (франц.).

Французи скаженіли від згадки про розгром своєї великої колись країни, про свій слабкий бойовий дух та численні угоди з ворогом, про масові депортації, що не зустріли найменшого опору (датчани тим часом, ба навіть болгари, протистояли депортації євреїв), і, зрештою, про принизливе визволення союзними військами.

Працюючи в УСС, Мосбі мав дані, які підтверджували все це. Були в нього й знайомі в Держдепартаменті — колеги з університету, колишні студенти та давні друзі. По закінченні війни він сподівався дістати високу посаду начальника служби контррозвідки в Латинській Америці. Мосбі ідеально підходив до цієї роботи, проте Дін Ачесон почував до нього особисту неприязнь. Даллес також не підтримав його кандидатуру. Фанатична відданість Мосбі ідеям була не до смаку чиновникам відповідної служби, про яку сам Мосбі казав, що її вкомплектовано людьми, увільненими від роботи в урядових органах за професійною непридатністю. Тими випускниками добропорядних східних коледжів, які, не маючи змоги влаштуватись адвокатами на Уолл-стріт, отримали натомість нагоди висловлювати свої буцімто класові інтереси на посадах урядовців Держдепартаменту. В консульствах багатьох країн вони дозволяли собі не церемонитись із дипломатами, залюбки висловлюючись у душі провінційного антисемітизму, який на той час відмирав уже навіть у найглибшій провінції. До того ж, Мосбі з розумінням ставився до поглядів Бьорнема на правління. Під час війни Бьорнем заявляв: нацисти перемагають, бо здійснили революцію в управлінні, й тому ніякі хитрощі союзних держав з їхньою застарілою організацією промисловості не принесуть перемоги над нацією, яка вибудувала новий історичний устрій, поклала край всесильній неминучості, і так далі. А якось згодом, у Вашингтоні, правлячи теревені за склянкою віскі з можновладними п'яницями, і Мосбі сказав, що хоч би якими гідними жалю були концентраційні табори, вони, принаймні, продемонстрували раціональність політичних ідей у Німеччині. Американці ж таких ідей не мали й творили не знати що. Не виробили жодних далекоглядних планів. У Британії було не краще. Бомбардування Гамбурга, доводив Мосбі притаманними йому лаконічними, чіткими розповідними реченнями, мимоволі викрило ідіотську порожнечу в планах західного керівництва. Наприкінці він повідомив, що, коли Ачесон висякався, на його носовичку лишилися брудні плями.

Мосбі визнавав, що дозволяв собі ставитися до переможених французів із неприхованим сарказмом (і дотепи його таки були вдалі!). Звичайно ж, він багато пив. Студював Маркса й Токвіля — і пиячив. Внутрішня боротьба в ньому так і не припинялась. Питво йому діставав у військовому магазині граф де ля Мін-Криве (так Мосбі перекручував це давнє благородне ім'я), він же обмінював для Мосбі гроші на чорному ринку, а потім дуже весело розповідав про своє крутіство.

А тепер Мосбі, цілком у стилі сера Гаролда Ніколсона, Сантаяни чи Бертрана Рассела, — авторів, чиїми мемуарами він захоплювався найбільше, — хотів сказати, що Париж у 1947 році, немов половина Ноевого ковчега, чекав по парі «від усякої тварі».

І справді, кого там тільки не було, а надто серед вихідців з Америки. Місто стояло скорботно-похмуро, Сена мала дух і вигляд якоїсь гіркої мікстури. Якось на влаштованій американцями вечірці випускник факультету французької мови з Міннесотського університету, добродій, який тепер очолив одне сумнівне підприємство — агентство, що спеціалізувалося на підкупках, таємних приватних розслідуваннях та постачанні повій титулованим особам, — надзвичайно емоційно висловився про *Місто людини*, про значення Європи для американців, про неспроможність останніх зберегти надбання людської цивілізації...

Мосбі подумав, що мало не кожне друге його речення він уже зустрічав у Рендема — чи то в «Як твориться сучасне мислення», чи то в «Книзі для читання з інтелектуальної історії Європи». Мосбі хотілося написати: «Я не міг утриматися від спокуси...» (Лід у склянку покладали щипцями — ці індіанці нарешті позбулися неохайних, мов стара білизна, звичаїв минулого.) «Від спокуси, — Мосбі почухав лоба, що випинався вперед, наче оглядовий майданчик у кінці екскурсійного поїзда, — розповісти цьому п'яничці й віртуозному шахраєві, який колись у Міннесотському університеті був пацифістом і

вегетаріанцем, послідовником Ганді, а тепер подорожував за кермом розкішного «бентлі», зупиняючись у найдорожчих готелях, аби поласувати качкою в апельсиновому соусі, та ще й напучує нас. Від спокуси сказати йому: так, але ми приїздимо сюди через Атлантику, щоб трохи відпочити в минулому. Щоб пригадалися слова Езри Паунда: мовляв, якби нам раптом заблаглося, ми б узяли та й вибудували нову Венецію просто серед боліт Джерсі. За іграшку. Заради розваги напередодні доби нашого панування в світі. Ми б зімітували геть усе. Дресировані мавпи-веслярі розвозили б нас у гондолах на конференції з астрофізики. Там, де нині люди спалюють сміття, відгодовують свиней та здають на брухт старі машини, ми б виходили з човнів, щоб відвідати концерт».

Мислителеві Мосбі, як і кожній діловій людині, завжди бракувало часу на музику. Та й поезія не була його стихією. Члени конгресу, міністри, інші урядовці, експерти Пентагону, партійні лідери, президенти — таким не цікавилися. Вони не могли бути самими собою, читаючи Еліота або слухаючи Вівальді, Чімарозу. Проте іншим дозволяли тішитися мистецтвом, а отже, дедалі більше процвітати під їхньою владою. Певно, Мосбі був ближчим до політичних лідерів, начальників штабів та президентів. Принаймні їх він згадував частіше, ніж Чімарозу чи Еліота. Він з відразою розмірковував про їхні помилки, їхню розумову обмеженість — і викривав їх у своїх лекціях про Локка: мовляв, жодна влада не є законною, якщо встановлена не з однозначно висловленої волі більшості. Найбільшим демократом в Америці (коли не в цілому світі — хоча хто зна, що робиться на світі, спосеред стількох мільярдів голів та сердець) і був Вілліс Мосбі. Незважаючи на стислий, сухий, безапеляційний стиль його розмов (може, точніше було б сказати — допитів), на тонке почуття власної гідності й аристократичну зовнішність. На його довгі темні ніздрі, що роздimalись у ситуаціях, коли його зраджував талан і доводилося виявити силу — саме ту, яка відбивалася на його щелепах. І, нарешті, незважаючи на ясні страдницькі очі.

Одна з тих напрочуд своєрідних, винахідливих, голодних тварин, які прагнуть — і розчаровуються, які, називаючи себе людьми, гадають, ніби здатні перескочити через самих себе. І тут справа не в назві, а в бутті. Що ж, хай висловиться.

Що ті царі! Людей земля годує.
Так само, як і звірів. Добродійність
Життя у тім.

«У тім» — цебто в коханні. Чи в іншому високому почутті. (Свого Шекспіра Мосбі все ж таки знав. Ось у чому він відрізнявся від президента. А про віцепрезидента казав: «Цьому колишньому аптекареві я б не довірив і пілюлі для себе виготовити!»)

Губами спокійної людини він саме посьорбував мескаль, коли прислужник у грубій оранжевій сорочці, оздобленій металевими гудзиками, нагадав сеньйорові, що о четвертій прибуде авто, яке повезе його до Мітли оглядати руїни.

— Yo mismo soy una ruina¹, — пожартував Мосбі.

Дебелий індіанець усміхнувся, але не занадто широко — ні, і тихо та гречно пішов собі. Певно, я напрошувався на комплімент, розважив Мосбі. Хотів почути від нього, що ніяка я не руїна. Та чи міг він сказати таке, бачачи, що проти нього я справді руїна.

Можливо, Мосбі пожартував грубувато. Він знав, що в деяких ситуаціях таки вміє добачити смішне. Отож просто необхідно згадати про щось кумедне після описання численних інтелектуальних сутічок. До того ж, він це добре пам'ятав, на той час у Парижі немало людей виставились у комічному світлі, а саме так він і сприймав тоді все довкола: Рю Жако, Рю Бонапарт, Рю дю Бак, Рю де Верней, готель дель Універсіте були для нього повні смішних людей.

Почав він з того, що написав: «Ластгартен». Ось хто йому тепер потрібен — Гімен Ластгартен, марксист (чи колишній марксист) із Нью-Джерсі. З Ньюарка, якщо не помиляюсь. Цей продавець взуття перебував членом чи не всіх можливих угруповань еретиків, фанатиків, більшовиків... Бував і леніністом, і

¹ Сам я руїна (исп.).

троцькістом, згодом — послідовником Г'юго Елера, відтак — Томаса Штамма, а зрештою — такого собі Салемме, італійця, що облишив політику й став художником. Абстракціоністом. Ластгартен також покинув політику. Тепер він прагнув досягти успіху в бізнесі — а точніше, забагатіти. Бо був упевнений, що ночі, проведені колись над томами «Капіталу» та ленінської «Держави й революції», нададуть йому переваги в галузі бізнесу. Ми з ним зупинилися в одному готелі. Спочатку я не міг уторопати, чим займаються він та його дружина. Але згодом збагнув: чорний ринок. Тоді за це не карали — от що таке була повоєнна Європа. Біженці, всілякі ділки, військові, навіть граф де ля Мін-Креве — кого тут тільки не було!

Європу все ще тіпало. Нові непевні, ненадійні уряди — чого б це підкоряться їхній владі? Попереду — американські солдати. Розмаїті плани відродження економіки. Викрадена техніка, цілі заводи, вивезені скарби поверталися додому. Один магнат американської деревообробної промисловості розпочав рубати ліс у Шварцвальді й перевозити деревину в рідний штат Вісконсін. Не перевелися, звісно ж, і нацисти, які заходилися ховати добро, нагробоване в концтаборах. Коштовність занурювали на дно австрійських озер. Переховували витвори мистецтва. Золоті зуби, видалені в таборах смерті, перетоплювали на зливки і вмуровували, мов цеглу, в стіни будинків. Боже милий, скільки шляхів забагатіти — і Ластгартен мав намір піти одним із них. Та, на жаль, був геть недосвідчений у таких справах.

З першого ж погляду він справляв враження наївної людини. Попри його відверто революційні зв'язки та жорсткі принципи, а також теоретичну рішучість винищити класових ворогів. Та насправді Ластгартен не міг за себе постояти, навіть коли його штовхали в громадському туалеті. Навдивовижу сумирний, огрядний, смаглявий, добросердий, із широкою усмішкою на темно-червоних губах. Коли він усміхався, від його по-жаб'ячому викривленого рота аж до самих вух тяглися глибокі, мов рівчаки, зморшки. А якщо на такий щирий усміх хтось відповідав, то його темні ніздрі сором'язливо роздimalися.

Чи не тому, гадав Мосбі, сплив він у пам'яті саме тут, у Мексичі, що його чорне волосся, загнутий донизу кінчик носа й присадкувата постать надавали йому вигляду справжнього індіанця? Потерпаючи від жахливої гріховності людського існування, Ластгартен із гідною поваги наполегливістю прагнув отримати від життя свої частку. Його стилем було — *діяти*. Діяти, і то рішуче! Але тут підступно втручалася недосвідченість. Як він помилився! Не це було його покликанням. Він зробив хибний вибір. Проте Ластгартен наполегливо йшов далі.

Якось він розважив мене, коли ми розмовляли в їдальні. Ластгартен пишався своєю революційною діяльністю, яка полягала, головним чином, в крутіні корби мімеографа. Зведення про внутрішню ситуацію. Тисячі сторінок нісенітного аналізу делікатних пунктів програми партії для її членів. Наприклад, чи повинен робітничий клас Америки надавати матеріальну допомогу республіканському урядові Іспанії, коли цим урядом вочевидь маніпулюють сталіністи й інші вороги та зрадники. Треба було боротися й проти Франко, й проти Сталіна. Звісно, коштів на матеріальну допомогу просто не було де взяти, але якби раптом кошти знайшлися, то надавати чи не надавати? Ця суто теоретична проблема породжувала розколи й виключення з партії. Я завжди намагався бути в курсі цих кумедних проявів сектантства, писав Мосбі.

Єдиній спробі іспанських республіканців закупити в Сполучених Штатах зброю поклав край Франклін Делано Рузвельт, цей лицар Свободи. Він дозволив завантажити зброєю один корабель, «Мар Кантабріко», але щойно той вийшов з порту, Рузвельт вирядив услід підрозділи берегової охорони, і судно завернули назад. Гадаю, відповідальним за операцію був містер Кордел Галл, тодішній держсекретар, цей геній дипломатії, але рішення ухвалив, безперечно, сам Рузвельт, якого Г'ю Лонг прозвав «Франкліном-Ні!» Та певно, найбільш вишукана з усіх щонайлівіших внутріпартійних дискусій, матеріали для якої накручував на своїй машинці вірний партієць Ластгартен, стосувалися фінансової війни. Тут найболючішим програмним питанням було: чи може Радянський Союз, навіть якщо це спотворена робітнича держава, народжена

термідоріанською реакцією, що настала за славетною пролетарською революцією 1917 року, розв'язати імперіалістичну війну? Адже «імперіалізм» — поняття суто буржуазне. Теоретично, сталінізм не міг бути імперіалізмом. Принаймні згідно з деклараціями. Щоб ж, у такому разі, мала сказати революційна партія фіннам? Слід їм чинити опір Росії чи ні? Хоча росіяни й нелюди, зате б вони експропріювали білогвардійських землевласників Маннергейма і, хоч як би це було прикро, йшли б і далі правильним історичним шляхом. Я з великим задоволенням спостерігав за дискусією між політичними угрупованнями. Більшість тих людей буди байдужі до всяких тонкощів. Зрештою, хто такі американці? Прагматики в душі. І для Ластгартена все це відбувалося занадто далеко...

Отож після війни він поклав собі забагатіти — адже це не так-то й важко. Якщо вірити його дружині, він узяв свої заощадження, заощадження рідної матері та й подався в пошуки фортуни.

За рік він втратив усе. Його ошукали. Доклав до цього рук і його партнер з Німеччини. А бельгійська поліція спіймала Ластгартена на контрабанді.

Коли Мосбі познайомився з ним (тепер Мосбі писав про себе у третій особі, як Генрі Адамс у своїй книзі «Університети Генрі Адамса») — так от, коли Мосбі познайомився з ним, Ластгартен працював у відділі обліку поховань американської армії. Займався, здається, постачанням хрестів. А може, контролював догляд за могилами. Офіційне працевлаштування надало йому можливість користуватися військовими магазинами. Він потроху покращив своє матеріальне становище, нелегально торгуючи сигаретами, а також талонами на бензин, які французький уряд у гонитві за доларами видавав усім, хто обмінював гроші за офіційним курсом. Ці талони Ластгартен продавав на чорному ринку. Одного разу подружжя Ластгартенів умовило й Мосбі зробити те саме. Він справді обміняв долари, але вже не в банку Мін-Креве. Нагода, здавалося, таки випала слухна. Як довідався Мосбі, Ластгартен мав негайно виїздити до Мюнхена. Ще раніше він пристав до зуболікарської компанії, започаткованої одним німецьким дантистом. А тепер цей дантист заперечував, що вони будь-коли були партнерами.

Ластгартен у своїй кепсько припасованій напівшинелі міжнародного інтригана, раз у раз різко, якимось по-жаб'ячому закидаючи назад голову та вигинаючи шию й плечі, довго сперечався зі своєю дружиною Труді, молодою жінкою, вдягнуеною у мереживну блузку та чорну вельветову спідницю, з вельветовою стрічкою, зав'язаною на гарній шиї. Стоячи в круглому залі одного паризького банку, трохи віддалік дружини, Ластгартен до хрипоти намагався переконати її, розсудливо наводячи один за одним непевні аргументи. Нещасний Ластгартен! Де й поділась уся його витримка. Від її жіночих запитань руки в нього почали дрібно тремтіти, а коли Труді висувала чоловікові свої аргументи, той аж захлинався від терплячого раціоналізму. Щоправда, з чого почати — він не знав, бо саме тут не було ніякої рації. Адже він не мав права вступати в бізнес із тим німцем. Усі подібні справи мали узгоджуватися з військовими властями. І тому, коли це чорноринкове партнерство почало давати прибуток, німець просто викинув Ластгартена геть. Як то кажуть, безкарно.

Банк, у якому точилася та подружня суперечка, всередині був оздоблений червоним каменем, що скидався на сире м'ясо. Здавалося, буржуазна Франція пов'язувала з цим кольором ідеї могутності, відваги, величі. Саркофаг Наполеона в Будинку інвалідів також виготовлений з червоного порфіру — масивна відполірована колиска з маленьким зеленим трупом усередині (цей колір засвідчив М. Рідо, історик Бонапарта). До живого Наполеона сам Мосбі, як і Огюст Конт, ставився як до анахронізму. Революція була соціально, політично й економічно виправданою історичною необхідністю, кроком уперед на шляху до демократії в промисловості. Але доля самого Наполеона належала до архаїчної категорії драм, пов'язаних з особистими амбіціями, з феодальною жагою війни. Давнішою за феодалізм, давнішою навіть за Рим. Полководець на чолі війська — який у ньому сенс? Раціональному суспільству він не потрібний. Погодившись із одним постулатом гедонізму, необхідно прийняти й решту.

Людина погоджується з раціональними основами сучасності, підступно перетворюючи їх на чимдалі більш дикунську нераціональність у майбутньому.

Зелено-блакитний колір чорнила, яким Мосбі занотовував свої міркування, неначе народився з навколишнього краєвиду. Так само, як його напій народився із зелених їжаків алое, чудернацької рослини, яка вкривала тутешні поля.

Долари, франки, талони на бензин, банк кольору сирії яловичини, вкладником якого був сам Філдз,— і недолугий, але впертий Ластгартен, що сідає в свою маленьку машину на промоклій вулиці. Тоді в Парижі було мало машин. І повно місця для автостоянок на гнітюче недоглянутих жовто-сірих вулицях. Але навіть у ті роки французи завзято доводили світові, а надто Америці з її протестантською етикою, що вони не втратили свого оптимістичного *savoir-vivre*¹. Пресвятий Боже, сідай, хильни вина, скуштуй сиру, відламай шматок хліба, слухай музику, пізнавай кохання і вчися віковичної мудрості життя в Європі. А тим часом Ластгартен застібнув шинельку й насунув на лоба великого хуліганського капелюха. Він увесь аж скулився, сидячи на кермом своєї «сімки-8», і з розпачливим посміхом помахав рукою.

— *Bon voyage*², Ластгартене!

Двигун заревів, немов зайшовся плачем, і Ластгартен, зі своїм індіанським носом та дрібними зубами, схожими на білі гранатові кісточки, вирушив до спустошеної Німеччини.

Відбудова — то великий бізнес. Зменшуєш населення, винищуєш одне суспільство, а натомість вибудовуєш нове. Нова фортуна. Можливо, Ластгартен — адже він був єврей — відчув, що має право забагатіти на цьому німецькому бумі. Що зарейнські інтереси всіх євреїв цілком природні. Бо ж ця земля угноєна плоттю євреїв. А чи не єврейським волоссям, бува, напханий ваш диван? А може, з цього волосся зіткана його оббивка? І німецьким милом Ластгартен не користувався. Труді розповідала, що він мив руки тільки милом з американського військового магазину.

Труді, випускниця педагогічного коледжу в Монклері, штат Нью-Джерсі, знала французьку мову й була фахівцем з композиції. Вона сподівалася попрацювати з кимось на зразок Наді Буланже, але життя змусило погодитися на менш видатну кар'єру. Вийшовши з банку і вирядивши чоловіка, який із виразом ледь помітного глибокого суму та приреченості на сміливість рушив вимоченою дощем вулицею, Труді запросила Мосбі до Саль-Плейель послухати чеського піаніста, що мав грати Шенберга. Той лисий чех напружено працював над клавіатурою. Відчувалося, яка важка його праця, покликана зберігати культуру й мистецтво у сповненій трагізму Європі. Труді ще ставало духу відвідувати концерти. Приємно напахчена, вона аж сяяла. Сидячи ліворуч від неї, як і належить людині з кам'яним серцем, глузував із людських слабкостей, із цих маленьких гуманістів, що склади свої списочки *поганого й доброго*. Нещасний був і той чех у курточці з карбованими гудзиками. Його чоло здіймалось у протесті аж до *tabula rasa*³ власної лисини.

У таких випадках Мосбі вмів одключатися. Примусити змовкнути рояль. Розмірковувати далі про Конта. Геть, старі священики й феодалні солдати! Забирайтеся зі своєю теологією та метафізикою! І в добрі часи *освічена жінка* почне грати свою роль, пильнуючи, щоб правителі нового суспільства не зловживали владою. Напружена *праця*, найвище *добро*.

Обсівши всі дерева навколо, зграї мексіканських птахів дивилися на Мосбі. Маленька колібрі, така щира у власному захваті, дріботіла крильцями у повітрі, а ящірка, притиснувшись до землі, немов смоктала з неї тепло своїм черевцем. Вважалося, що любити малих істот — справжнє добро.

Далєбі, Ластгартен був людина кумедна. Пошитий у дурні в Німеччині, повалений партнером і зденерований невдачами у справі обліку поховань, він вирішив зробити бізнес на «каділлаках». У Європі, серед новоявлених повоєнних мільйонерів, попит на «каділлаки» був високий. Загайний французький уряд ще не вжив заходів проти подібного бізнесу, і такі операції в 1947 році навіть не оподатковувалися. Ластгартен зв'язавсь із своєю родиною

¹ Вміння жити (франц.).

² Щасливої дороги (франц.).

³ Чисте полотно (лат.).

в Ньюарку й попрохав надіслати морем новий «каділлак». Його брат, мати й дядько вклали в це близько чотирьох тисяч доларів. Машину відправили. Покупець уже сплатив завдаток і чекав. Ластгартен сподівався продати автомобіль удвічі дорожче. Але того самого дня, коли «каділлак» було вивантажено в Гаврі, раптом запровадили нові правила. Перепродаж практично заборонили. Ластгартен знову вскочив у халепу. Не стало за що й бензину купити. Одного дня він та його дружина мусили вибратися з готелю. Місіс Ластгартен подалася жити до своїх приятелів-музикантів. Мосбі дозволив Ластгартенові користуватися своїм готельним рукомийником. І тепер щоранку, коли той умивався й голився, звідти долинало тихе шурхотіння: Ластгартен, пригнічений, змучений, наляканий безміром своїх боргів, зітхаючи, шкріб щетину. Гавкнули ж бо всі гроші: й материні заощадження, й братова пенсія... Не дивно, що під очима з'явилися оті синці. А вигляд жаб'ячих губів, і досі розтягнених в усмішці, навіював думки про парфуми старої діви. Парфуми, які, сховані в її так і не використаному посагу, геть утратили аромат.

Мосбі усвідомлював, що становище Ластгартена гідне співчуття. Проте, проходячи вночі повз лискучий лімузин і бачачи, як накритий двома пальтами Ластгартен спить, зіщулившись на розкішному сидінні, мов Йона в череві Левіафана, Мосбі не був певний, що співчуває йому. Просто, міркував він, це продавець взуття, який, начитавшись в Америці іноземних політичних програм, не міг позбутися думки про Європу, і оце тепер у Парижі ночує в «каділлаку», цьому вишуканому футлярі з Детройта.

Вдома — чужоземець, у Європі — янки. Його хронометр був вимкнений. Він і сам це дотямив. Але вірив, що його час *іще* не настав. Ластгартен мав себе за піонера. Рипучим від сором'язливої самовпевненості голосом він казав, що французи тільки нині починають ставати марксистами. Тоді як він пройшов через усе це багато років тому. Що ж вони можуть знати? От запитайте їх про інженерів з міста Шахти! Про ленінський демократичний централізм! Про московські судові процеси! Про «соціальний фашизм»! Французи ж цілковиті невігласи. Лише тепер, коли суть революції повністю з'ясувалася, ці європейці раптом відкрили для себе Маркса й Леніна. «Еврика!» — вигукнув він. А поза всім цим стояла холодна війна. Адже в разі поразки Америки французькі інтелектуали були готові до співробітництва з Росією. Але якби Америка виграла, вони б і надалі залишалися вільними й непокірливими радикалами — під американською протекцією.

— Ви говорите як патріот, — промовив Мосбі.

— А я і є патріот, до певної міри, — відказав Ластгартен.

— Але я намагаюся бути об'єктивним. Часом сам себе запитую: коли б ти, Ластгартене, спостерігав за світом іззовні, коли б ти існував не в людській іпостасі, яку думку ти мав би про те чи про те?

— Безплотна істина.

— Гадаю, саме так.

— А що ви збираєтеся вдіяти з «каділлаком»? — поцікавився Мосбі.

— Доправлю в Іспанію. Таку машину завжди можна продати в Барселоні.

— Але ж її туди треба якось доправити.

— Через Андорру. Вже домовлено. Машину вестиме Клонскі.

Клонскі, бельгієць польського походження, мешкав у готелі. Він був одним із компаньйонів Ластгартена й справляв враження природженого крутія. З кучерявим волоссям, зморшкуватими, мов грецькі маслини, повіками, котячим носом і котячими губами. На ногах носив російські юхтові чоботи.

Та тільки-но Клонскі поїхав, як Ластгартен дістав чудову пропозицію. Один капіталіст з Утрехта зажадав придбати «каділлак» негайно ж, причому брався владнати всі проблеми, пов'язані з податками. Він знав усе на світі, його знайомствам не було меж. Ластгартен зателеграфував в Андорру Клонскі, щоб не їхав далі, а сам ускочив до нічного поїзда, забрав свій «каділлак» і негайно вирушив у зворотну дорогу — адже час не чекав.

Щоправда, після безсонної ночі в загальному вагоні швидкого поїзда Ластгартен відчув, як тепло Піренеїв наганяє на нього дрімоту, — й заснув за кермом. Згодом він казав, що йому пощастило, що коли машина зійшла з дороги, на схилі, яким вона покотилася вниз, могло б і не трапитись того муру, який урятував Ластгартена від певної загибелі.

Він прокинувся від удару. Його незастрахований лімузин був розбитий.

Ледь усміхнений, підперезаний військовим паском, Ластгартен, спираючись на костур, підійшов і сів до столика Мосбі в кафе на бульварі Сен-Жермен. Зняв капелюха, відкривши своє сліпучо-чорне волосся. Спитав дозволу покласти свої побиті ноги на стілець, а тоді вже поцікавився:

— У вас не приватна розмова?

Мосбі саме розмовляв з американським поетом Альфредом Раскіном, який, хоча йому й бракувало кількох передніх зубів, говорив швидко, чітко вимовляючи слова. Напрочуд мила людина. Невиправний теоретик. Він, зокрема, зауважив, що Франція розстріляла всіх своїх поетів-колабораціоністів, тоді як Америка, в якій зайвих поетів немає, просто засадила Езру Паунда до Сент-Елізабет. Відтак, не соромлячись Ластгартена, він заявив, що Америка — це країна без історії. Доводив він це словами Гегеля, за якими історія являє собою сукупність війн і революцій. У Сполучених Штатах відбулась одна-єдина революція і зовсім мало війн. Звідси — порожнеча їх історії. Історичний вакуум, можна сказати.

Раскін також користувався ванною й туалетом у готельному номері Мосбі, оскільки був занадто витончений, аби ходити надвір у власній жебрацькій оселі, розташованій в алжирському кварталі на лівому березі. Щоразу, виходячи з ванної кімнати, він проголошував речення, яке визначало тему подальшої розмови.

— Я розкрив головну слабкість філософії К'єркегора.

Або:

— Паскаля жахала порожнеча Всесвіту, а Поль Валері казав, що відмінність між космосом і порожньою пляшкою лише кількісна, а в кількості за її сутністю нічого жахливого немає. Як на вашу думку?

Мосбі йому відказував

— Ми живемо не в пляшках.

Коли Раскін пішов, Ластгартен запитав:

— Що то був за один? Ще й на каву вас розкрутив.

— Раскін, — відповів Мосбі.

— *Оцей* — Раскін?!

— Так, а що?

— Кажуть, поки я лежав у лікарні, моя дружина з'являлась із Раскіном на людях.

— Не вірте цим пліткам, — сказав Мосбі. — Щонайбільше, він міг запросити її випити разом чашку кави або келишок аперитиву.

— Коли чоловіка зраджує фортуна, — розважив Ластгартен, — рідко яка жінка втримається від того, щоб на додачу наставити йому ще й роги.

— Шкода, коли так, — відповів Мосбі.

Потім, як пригадав Мосбі (він саме пересунув стільця в затінок, бо тут, в Оахаці вже геть попівся на сонці й відчував якусь дивну сухість на обличчі, в очах, навіть усередині), Ластгартен мовив:

— Не приведи Господи таке пережити.

— Звісно ж, Ластгартене. Уявляю, як це страшно.

— Машина поглинула мої останні гроші. Ще й гроші родини. З одного боку, було б навіть краще, якби я розбився насмерть. Тоді моя страховка принаймні відшкодувала б збитки молодшого брата. Але мама й дядько...

Мосбі аж ніяк не хотілося бачити, як плаче чоловік. Йому завжди бракувало терпіння до кінця вислухати людину в розпачі. Неприборкані емоції були йому огидні. Хоча, можливо, ця огида вказувала на дещо в його власному моральному стані. Ймовірно, що Ластгартен і сам би не хотів, щоб обличчя в нього спотворилося від сліз. Навіть намагався себе перебороти, відчуваючи з суворі, хоча й співчутливої мовчанки Мосбі, що плаксивість чоловікові не личить. Мосбі поділяв смак Сенеки. Принаймні захоплювався іспанською мужністю, яку оспівав Лорка. Clavel varonil — червона гвоздика мужності, класичний символ розсудливої твердості й благородного володіння собою.

— Сподіваюся, ви продали рештки машини на брухт?

— За це взявся Клонскі. Слухайте, Мосбі, з цим покінчено. Я в лікарні багато читав, міркував. Дурний — надумався забагатіти. Просто золота

лихоманка якась була напала. Не можу збагнути, що це на мене найшло. Під час війни ми з Труді й пальцем не ворухнули — я вважав себе застарим, щоб займатися бізнесом. Але обом свербіло досягти успіху. Їй — у музиці, в особистому житті. Зворушливо! Самі знаєте, про що думалося в передвоєнні роки дівчатам із педагогічного коледжу в Монклері. А я хотів створити їй такі умови. Щоб було не гірше, ніж у людей, скажімо так. Але тепер, у лікарні, я усвідомив: правильно я робив раніше. Я — соціаліст. Ідеаліст за природою. Читаючи про лейбориста Еттлі, я знову відчув себе вдома. І тоді мені стало ясно, що я все ж таки створений для політики.

Мосбі хотілося сказати: ні, Ластгартене, ти створений бути нянькою своїм смаглявим діткам. Ти ж просто старий лагідний єврейський татусь.

Але Мосбі нічого не сказав.

— А ще,— вів далі Ластгартен,— я читав про Тіто. Можливо, варіант Тіто — і є те, що треба... А може, соціалізм лежить десь між лейбористами й тітовцями. Я вважаю за обов'язок,— виснував Ластгартен,— самому це розвідати. І думаю податися до Белграда.

— В який спосіб?

— Отут якраз ви б і могли допомогти,— сказав Ластгартен і докинув:— Коли буде на те ваша ласка. Ви ж не лише вчений. Я чув, ви написали книжку про Платона.

— Про його «Закони».

— Та й інші книжки. А до того ж ви знаєтеся на Росії. Знайомі з безліччю людей. Маєте зв'язків більше, ніж телефонна станція...— То був сленг сорокових років.— Ви знаєте когось із «Нью лідера»?

— Не цікавлюся газетами такого кшталту,— відповів Мосбі.— Адже я — консерватор. Перекопаний консерватор. Гнилий ліберал, як тепер кажуть. Щоб ви знали, ми з Франко потискали один одному руки.

— Невже?

— Атож. Оця сама рука тримала руку каудільйо. Не хочете доторкнутися?

— Навіщо?

— А чом ні?— захоплював Мосбі.— Можливо, в цьому є певний сенс — потиснути руку, яка потискала іншу руку.

Ластгартен якомсь безвільно простяг свою пухку смагляву долоню. Тоді, посміхаючись, сказав:

— Нарешті я прилучився до великої політики. Але «Нью лідер» я сприймаю цілком серйозно. Ви маєте знати Бона. Мені потрібні документи на в'їзд до Югославії.

— Ви самі друкувалися в газетах?

— У «Мілітанті».

— І про що ж ви писали?

Коли Ластгартен почував себе винним, він не вмів брехати. З боку Мосбі було жорстоко розважатися в такий спосіб.

— В мене десь збереглася чернетка,— видушив із себе Ластгартен.

Але звертатися до «Нью лідера» не довелося. Коли за два дні вони знову зустрілися біля м'ясної крамнички в кінці бульвару Сен-Жермен, Ластгартен був без військового паска й на костур майже не спирався. Він повідомив:

— Іду до Югославії. Мене запросили.

— Хто?

— Тіто. Уряд. Югослави пропонують цікавим людям поїздити по країні й подивитися, як там будують соціалізм... Знаю-знаю,— швидко сказав він, випереджаючи неминуче заперечення.— По-вашому, соціалізм не можна побудувати в одній країні. Але ж тепер не та ситуація. І я справді вважаю, що Тіто з допомогою власної трансформації диктатури пролетаріату зможе спокутувати гріхи марксизму. Тому знову стаю прихильником того, що вподобав із самого початку — радикального руху. А підприємництво — то не для мене.

— Певно, що ні.

— В мені прокинулася надія,— сором'язливо мовив Ластгартен.— Та й весна вже наближається.

Він ще ходив у теплій рудій шапці, і взагалі в його вигляді було багато ознак нескінченної зими. Такий собі кандидат у праведники. Втілення земного

благоденства. Хоча, на думку Мосбі, такій людині, як Ластгартен, ніколи не житиметься гаразд, хіба що зарадять сили небесні.

— А ще, — зворушливо додав Ластгартен, — це дасть Труді час ще раз усе обдумати.

— *Отакі* тепер у вас із нею стосунки? Співчуваю.

— Шкода, але взяти її з собою не можу, та й це зв'язало б мені руки в Югославії. Воно ж буде щось на зразок ділового візиту. Гадаю, югославам кортить уразити закордонних радикалів. Будуть семінари з діалектики й таке інше. Це не для Труді...

Сидячи у дворіку, Мосбі вправно вхопив щипцями грудочку льоду і налив собі ще мескалю, присмаченого *gusano de maguey* — дуже пахучим чи то хробачком, чи то личинкою. Від спогадів настроїв його покращав. А тим часом уже було необхідно переходити в мемуарах на новий рівень. Попередні розділи читалися важко. В них висловлювалось чимало незатертих поглядів на стан політичної теорії: слабкість доктрини консерваторів, брак альтернативних консервативних доктрин в Америці, недостатній опір дедалі більш поширюваному лібералізму. Як людина, що доклала власних зусиль, аби створити суворіші умови для гнилої інтелігенції і тим спонукати її до дії — вона мала зміцнити теоретично категорії політики, — він знав, що ні правим, ні лівим досягти жаданого результату не пощастило. Хоч це безглуздо, ці вирощені в коледжах американські йолопи прагнули справжнього лівого руху за європейським типом. Вони й досі марили ним. Не менш безглуздо поводитися бовдури з правого крила. У вугільній шахті троянду не виплекаєш. Навіть консервативно настроєні аспіранти самого Мосбі розчарували його. Звичайнісінький натовп акторчиків. Розбещені хлопчиська для інтерв'ю в телевізійних шоу. Їдку елегантність, логічну стислість, прихильність до точних фактів і безжальне розтрощування опонентів — усі ці риси свого вчителя вони перетворили в собі на якусь подобу героїв комедії Ноела Коварда. Справжній, воістину за його уподобанням світогляд породжував у Мосбі зненависть і палкий спротив. Принстонський університет призначив йому одноразову виплату, щоб він вийшов на пенсію на сім років раніше. Сто сорок тисяч доларів. Бо його лекції аж ніяк не вписувалися в усталені університетські порядки. Мосбі не запросили взяти участь у жодній телевізійній програмі. Він скидався на партизана часів громадянської війни, який на ходу громить доценту всіх підряд.

Дуже пильно вивчав Мосбі мемуари Сантаяни, Мальро, Сартра, лорда Рассела. На жаль, ніхто з них не написав справді видатного, послідовного твору. Люди, котрі все своє життя присвятили *думці*, щиро прагнули опанувати безлад суспільного життя і якимось приборкати його силою розуму, виношували ідеї порятунку людства або ж були ладні надати людству інтелектуальної допомоги в його самопорятунку, — раптом перетворилися на нікчемних телепнів. Ладних винищити усіх. Узяти хоча б Сартра, який закликав росіян скинути атомні бомби на тихоокеанські бази США, бо Америка, мовляв, держава жорстока. А ще заохочував негрів до кривавої помсти білим. І це — високоморальний філософ! Або візьмім Рассела. Пацифіст у роки першої світової війни, після другої він заходився підбурювати Захід знищити Росію. В його мемуарах (можливо, на той час він утратив здоровий глузд) часом бракувало звичайної логіки. Коли в небі над Лондоном було збито «цеппелін», обивателі на вулицях страшенно раділи, бачачи, як з неба падають тіла німців. А Рассел заплакав, і якби тієї ночі не втішила його в ліжку гарна жінка, така безсердечність людей зламала б його остаточно. Щоправда, він зігнував те, що ті ж таки німці, які падали з «цеппеліна», прилетіли бомбити місто. Вони збиралися повбивати обивателів на вулицях, несли смерть закоханим. І Мосбі це бачив.

Можна було сподіватись, — мабуть, це мескаль намагався втрутитись у його мову, — що Мосбі уникне долі більшості людей розумової праці. І допомогти йому в цьому мала метаморфоза з Ластгартеном. Сміх витверезує бундючних.

Залишалось ще двадцять хвилин до приходу шофера, який мав відвезти Мосбі до Мітли, на руїни стародавнього сапотекського міста. Було якраз досить часу написати про те, що коли той Ластгартен знову з'явивсь у вересні, на нього страшно було дивитись. Він схуд на добрих п'ятнадцять кілограмів. Чорний від засмаги, але якийсь поймаканий, у непристойно брудному костюмі, він дивився

на Мосбі хворобливими очима й розповідав, як ціле літо страждав на нетравлення шлунка.

— Чим же вони годували своїх високих закордонних гостей?

Охляле обличчя Ластгартена, його запалені очі уявлювали духовні переживання, зовсім не притаманні тому Ластгартенові, якого Мосбі доти знав.

Приховуючи гіркоту, Ластгартен відповів:

— Це була просто бригада позмінної праці. *Важкої праці*. Я неправильно зрозумів угоду. Вважав, що нас запрошено, так і вам казав. Але з'ясувалося, що ми — закордонні будівельники-добровольці. Трудовий загін. Високо в горах. Я так і не побачив Далматинського узбережжя. Вночі фактично не було де спати. Вклалися просто на землі. А їли лайно, підсмажене на прогрітій олії.

— Чому ж ви не втекли? — запитав Мосбі.

— Як? Куди?

— Назад, до Белграда. До американського посольства, нарешті.

— Як я міг? Адже я був гостем. Прибув за їхній рахунок. І зворотного квитка ніхто мені не давав.

— Грошей також?

— Ви жартуєте? Справжній злидень! Це було в Македонії. Поблизу Скоп'є. Закусаний комахами, напівмертвий з голоду. Цілими ночами тільки те й робив, що бігав надвір. А вдень із закислими очима працював на трасі.

— І не було кому надати першу допомогу?

— *Першу* — можливо, але *другу* — то вже ні.

Мосбі розважив, що краще не згадувати про Труді: вона таки розлучилася з Ластгартеном.

— Що ж, співчуваю, — покивав головою Мосбі.

Ластгартен пішов геть із чудернацькою гідністю живого трупа. Його й самого, здавалося, потішали ці його сутички з Капіталізмом і Соціалізмом.

Невже кінець? Не зовсім. Був ще фінал — усе в найкращих традиціях.

Ластгартен і Мосбі зустрілися знову. Через п'ять років по тому.

Отже, якось у Нью-Йорку заходить Мосбі до ліфта. Швидкісного, без зупинок до сорок сьомого поверха, де міститься службова їдальня Фонду Рейнджлі. В кабіні ще один пасажир, і це — Ластгартен. Той, що й колись, — усміхнений, огрядний.

— Ластгартен!

— Мосбі!

— Як справи, Ластгартене?

— Чудово. Зовсім не так, як раніше. Я щасливий. Гарздую. Маю дружину, дітей.

— У Нью-Йорку?

— Нізачо не житиму у Штатах! Це жахлива, нелюдська країна. Я приїхав сюди у справах.

Ліфт, у якому були тільки ми двоє, піднімався вгору. Жодний поштовх не порушив його плавного, добре відрегульованого ходу. Жодна лампа вгорі не блимнула.

І той самий Ластгартен — рішуча мова, глухуватий голос, індіанський ніс, а під ним — жаб'ячий усміх; зворушливі кінчики комірця-стійки.

— Куди ви їдете зараз?

— До редакції «Фортуни», — відповів Ластгартен. — Хочу продати їм своє оповідання.

Він сів не в той ліфт: цей до «Фортуни» не йшов. Я сказав про це Ластгартенові (певно, я також лишився самим собою). Голосом, який багато років розповідав людям про їхні помилки, я промовив:

— Вам доведеться спуститися вниз, а там пересісти до іншого ліфта.

На сорок сьомому поверсі ми вийшли разом.

— То де ж ви тепер оселилися?

— В Алжирі, — сказав Ластгартен. — Ми тримаємо там пральню-автомат.

— *Ми?*

— Ми з Клонскі. Ви пам'ятаєте Клонскі?

Вони подалися до Алжіру законним шляхом. Прали бурнуси. Ластгартен одружився з сестрою Клонскі. Я подивився на її фотокартку — той самий тип, що й у Клонскі. Жіночка з кошачим личком, якось дико облямованим темними

кучерями, з очима в стилі Пікассо — одне нижче від другого, ще й із гострими зубами. Якби в риби, що дрімає десь у підводному камінні, бували нічні кошмари, то їй би приверзлися саме такі зуби. Діти також були маленькими Клонскі. Ластгартен носив знімки в гамані із шкіри північноафриканського виробництва.

З того, як він сяяв, Мосбі зрозумів: пишання власними успіхами стало для нього опієм, штучним раєм.

— Думаю,— сказав Ластгартен,— «Фортуні» сподобається оповідь про те, як ми влаштувались у Північній Африці.

Відтак ми знов потисли один одному руки. Моя рука, що потискала колись руку Франко,— в його руці, яка свого часу заснула на кермі «каділлака». Перед ним прочинилася пишно оздоблена скриня. Він заліз у неї, і скриня зачинилася.

А втім, згодом алжирці повиганяли й французів, і євреїв. І татусь Ластгартен, певно, осів деінде. Природжений татко. Дітей любив — страх. За Платоном, отакий потяг до дітонародження є найнижчим ступенем здібностей.

Випитий мескаль навів Мосбі на думку, що його власні батьки зачали його не інакше як за взаємною згодою.

Хоча він розумів, що машина, яка мала везти його на руїни Мітли,— блискучий лімузин,— уже прибула й чекала на нього, Мосбі й далі споглядав пополуденні гори і, сповнений згадок про минуле, написав так:

Доки він іще був дитиною,
Люди його доглядали:
І їжу студили, й співали пісень,
Натягали на нього довгі панчохи,
Коли він засинав — клали в ліжко.
Ось він бачить: на березі озера —
Врочистий пуп його батька,
Визирають соски з-під волосся,
На носі в мами — вен мереживо.
Коли обоє спочили навик,
Він зайнявся власними справами
Не надто скромно, не надто вдало.
Але ось він, у Мексіці, палить,
Споглядає руді верховини
І родючі долини, що вкрили
Останки всіх наших предків.

Разом із ним до Мітли поїхали дві валлійки. Одна — стара, худорлява й висока. Немов фельдмаршал Веллінгтон спосеред туристок. Чи Обрі Сміт, актор, який колись грав ватажка гуркхських воїнів у фільмах про Індію. Великий ніс, гостре підборіддя, порепані губи, добрячі вуса. Друга жінка була молодша. Кругловида, з жирком на шиї, але з лукавинкою в сірих очах. Напрочуд приємна парочка. Цілком серйозно. Англійські риси обличчя. Як і багато інших американців, Мосбі сам волів би мати такий вигляд. Атож, ці дві валлійські дами припали йому до вподоби. А от з водієм не пощастило. Занадто мрійливий. З товстими щоками кольору червоної глини. Та й машину вів надто швидко.

Перша зупинка була в Туле. Вони повиходили, щоб оглянути відоме тулеське дерево поряд із церквою. Пам'ятник природи понад двохтисячолітньої давнини — зелений кипарис із густою, химерно переплетеною кроною та корінням, що сягало дна зниклого озера, старіший за релігію цієї похмуро-білої будівлі — чарівної сільської церковці. У пилюці неподалік мирно спав собака. Яка негречність. Але ж це — від несвідомості. Стара жінка, запнувши голову шарфиком, з тихою відвагою ввійшла до церкви. У тому, як спокійно, без зайвих рухів вона вклякла на коліна, була справжня краса. Християнка, напевно. Мосбі задивився в гущавину тулеського кипариса. Це ж цілий світ! Можливо, колись тут жили люди. Здається, Геральд Герд вважав, що наші давні предки спочатку жили на деревах — на цих строкатих, розлогих, просто чудових витворах природи. Щоправда, факти спростували цю золоту легенду про суцільний рай. Прадавні люди, найімовірніше, бігали по землі, жорстокі, потворні, й несли смерть усьому навколо. Так чи так, а цей потяг до доброї казки про спокій, злагоду на деревах — визначний здобуток нащадків того велелюддя вбивць. Щодо моєї релігійності, то стане й цього дерева, подумав Мосбі. Немає церкви для мене.

Йому було шкода йти звідти. Бо ж і він міг би жити на тому дереві. На самісінькій верхівці, звичайно. А на вас, нижніх, падали б екскременти. Але валлійки давно посідали в машину, а водій-гід уже кілька разів натискав на клаксон. Довелося скоритись.

Дорогою до Мітли їм ніхто не зустрівся. Весь краєвид тремтів у хвилях розпеченого повітря й від того здавався ще чарівнішим.

Водій знався на геології, археології. До чого ж він остогид зі своїми печерами, рівнем ґрунтових вод, тріасовим періодом! Досить інформації! Годі лізти людям у душу. Я не в змозі скористатись і тим, що й так знаю!..

Аж ось удалині з'явилася Мітла. Дорога роздвоїлась. Праворуч — до Тегуантелека, ліворуч — до Міста Душ. Старенька валлійка, місіс Парсонс (Елсі Клуз Парсонс — нагадала Мосбі його система заднього ходу), займалася тут етнографією, досліджувала індіанців на цих запечених саманових вуличках, загіджених недоїдками. У затінку — густий дух сечі. Цибата свиня борсалася на припоні. Свиноматка — іззаду спостережливий Мосбі розрізнув маленький рожевий отвір. Брудна, загноєна земля годувала й тварин, і людей.

Та ось і казкової краси храми, збереглися майже недоторкані. Ці споруди іспанські священики не зруйнували. Решту храмів винищили до останку, вибудовуючи на тому самому місці з того самого каміння свої церкви.

Базар для туристів. Грубий бавовняний одяг, індіанське гаптування, виставлене під брезентовими тентами борошняно-білого кольору, місцева кераміка, вкрита товстим шаром пороху, чорні саксофони, чорні полив'яні таці.

Ідучи за валлійками та водієм, Мосбі знову поринув у свої химерні фантазії. Цього разу він уявив себе мертвим. Уявив, ніби помер, живучи, однак, і далі. Приречений до останньої хвилини бути Мосбі. Наче в напівсні, він обмірковував цю свою довічну муку. Так, а коли ж настала смерть? В автокатастрофі, багато років тому. Тоді йому здавалося, що смерть була поряд. Машини розстрожило на друзки. Справжній Мосбі загинув. Але з-під уламків витягли нового Мосбі. Полісмен запитав: «Чи все гаразд?»

Так, із ним усе було гаразд. Він підвівсь і пішов собі. Належало ще багато чого зробити, крок за кроком, мить за миттю. Аж ось він почув базікання папуги, хлопчачі просили в нього милостині, торговки закликали його своїми приповідками, а черевики в нього геть запорошилися. Працюючи над мемуарами, Мосбі вставив до них дотепні спогади про дивака Ластгартена. У стилі сера Гаролда Ніколсона. Без сумніву, вийшло далеко не так досконало, але Мосбі дотримував певної послідовності викладу, писав дипломатично, з легкою чиновницькою іронією. Однак замовчуючи певні факти. Так, наприклад, Труді нібито бачили з Альфредом Раскіном. Насправді ж, поки Ластгартен лежав у лікарні, саме Мосбі обіймав Труді в ліжку. На відміну від красуні лорда Рассела, Труді не намагалася втішати Мосбі, який через власну ідейну стійкість зазнав стільки прикрощів. Мосбі не радив їй кидати чоловіка, взагалі не збирався втручатись у їхні справи. Але, як видно, його думка про Ластгартена передалася Труді. Не могла вона лишатися дружиною дивака, людини, що зажила собі слави кумедного дивака. Ластгартен був анахронізмом, як ото Наполеон в очах Конта. Цей йолоп забажав стати колосом на зразок Бонапарта, нажити мільйони, підкорити Європу, знайти щастя на руїнах Гітлерового рейху. Позбавлений уяви й самотності, він прокручував лише давні чужі ідеї — і ні на що не спромігся. Йому не дано таланту, і цим він був смішний. Щоправда, смішною була й Труді. Який вона мала здоровезний живіт! Кажуть, інколи після подвійного запліднення народжується лише одна дитина, організм якої несе в собі залишки нерозвиненого братика чи сестрички, часом усього один зайвий орган. Скажімо, рудиментарне око, сховане в носі, або ж нирку чи зародкове вухо десь на спині. Отож, Мосбі частенько гадав, чи не заховалась у Труді всередині її маленька сестричка. Ластгартенова дружина здавалась йому жінкою-блязнем. Це зовсім не означало, що він зневажав її. Ні, Труді йому подобалась, хоча не вміла користуватися парфумами та ще й писала безглузді, недоладні музичні п'єски.

Мосбі не на жарт розкепкувався й поставив водієві не дуже доладне запитання:

— А чому?

— Бо так було треба,— відповів той.

— Саме тому!

Водій пояснював, що всі довколишні споруди муровано без вапняного розчину. Математичні розрахунки жерців виявилися бездоганними. Каміння тесали настільки точно й підганяли так уміло, що й через багато століть у шви навіть леза не можна встромити. Ці громіздкі конструкції трималися, зрівноважені власною масою. Тут мешкали жерці. Стіни пофарбовано карміном з кактусових комах *коменілі*. А ось тут були вівтарі. Там, де ви зараз стоїте, сиділи молільники. Жерці діставали ножі, виготовлені з вулканічного скла. Вродливі юнаки та дівчата грали на флейтах. Потім флейти змовкали. Закривавлений ніж витирали об голову ката. Напевно, на волоссі в нього лишалися згустки крові. А онде гробниці вельмож. Сходи ведуть униз. У пізній період своєї історії місцеві індіанці перейняли цей спосіб жертвопринесення від ацтеків.

Яка ж вона жвава, ця зморшкувата валлійка! Воістину — диво, а не бабця. Гасає собі з ями в яму, нікому не кланяючись.

Звичайно, неможливо враз перетворитися на приємну людину і, знехтувавши всі клопоти й брак часу, плекати в собі нові риси. *Необхідно* зробити, *необхідно* зрозуміти — бридкий примус обов'язку, який калічить душу. Під тягарем необхідності люди стають потворами: той — директором служби шпіонажу, той — убивцею.

Щоб полегшити важкий плин мемуарів, Мосбі й витяг із пам'яті якогось Ластгартена, чия доля додала їм потрібної комедійності. Такого собі Ластгартена, якому не дано було талану. Проте сам Мосбі, ще одна окрема особина, досконале створіння, яке стояло під сонцем, на кам'яних брилах сходів, що вели в глиб ями, — він здійснився повністю. Здійснився у вигляді отакої мислячої, невеселої, твердокам'яної безглуздої істоти.

Позбувшись усього людського, він мав би вже постати перед Богом.

Чи станеться це?

Та й перед яким богом постати йому, нелюдові?

А тим часом їх уже вели в глиб гробниці. Повз важкі грати воріт. Сама усипальниця виявилася закритим приміщенням, майстерно вимощеним так, що краї кам'яних брил утворювали на стінах зигзагоподібний малюнок, лише де-не-де підсвічуваний тоненькими відблисками денного світла.

Мосбі стало моторошно. Щось тисло на нього. Тут було так вогко. Вологу поглинало лише вапно, насипане в низькі широкі ящики. Серце заходилося, легені не вбирали повітря. Господи! Я не можу звести подих! Бути замкненим отут! І померлим! Ану ж бо уявім! Не *так* померлим, як після аварії, коли існування начебто скінчилося, але не зовсім. *Остаточо* померлим...

Мосбі скулився й почав роззиратися, шукаючи світла. А, онде воно! Вихід до світла, цієї земної благодаті. А коли не до благодаті, то просто на повітря. Іди, поки ще спроможний.

— Мені треба вийти, — сказав він водієві. А потім кивнув до жінок: — Пробачте, тут дуже важко дихати.

Заставка Олега Блащука